

Zodpovídání otázek dotazníkového průzkumu: interpretace otázky*

Jiří Vinopal

Responding Process in the Survey: Interpretation of the Question

Abstract: The article stands as a first part of a series about the question answering process during standardized surveys. The series conceptually draws on the Cognitive Aspects of Survey Methodology (CASM) and hence it maps primarily cognitive aspects of responding process. At the very beginning the interview situation itself is described and its interactional/communication, cognitive and formal components are defined. The answering process is in accord with prevailing theories described in the course of the question interpretation, memories retrieval, making the judgement and editing the answer. The first part of the whole series concentrates on the interpretation phase. The topic of question representation is elaborated thru the psychological conception of mental representation in detail and several examples show implications for survey quality. Schemas and scenarios are then described as an "at hand" tools for interpretation of the question, and these are again illustrated by some examples. In the end, priming is mentioned as another possible source of interpretation bias.

Keywords: survey interview, survey question, question interpretation

V posledních letech výrazně sílí zájem o odbornou reflexi fáze sběru dat v rámci standardizovaných dotazníkových výzkumů a na s tím spojené prvky, jako je osoba tazatele a respondenta, aranžmá situace dotazování, podoby výzkumného nástroje nebo způsobu dotazování. V oblasti metodologie sociálněvědního výzkumu na tom má zásluhu proud kognitivních přístupů, jehož kořeny lze spatřovat v rozmachu kognitivních teorií v psychologii a jejich pronikání do dalších disciplín. Jednoduše řečeno kognitivní přístupy obracejí pozornost k psychologickým procesům, které se v hlavách respondentů odehrávají v situaci zodpovídání výzkumné otázky, a které mají vliv na způsob, jakým zpracovávají související informace a jaká tedy bude jejich odpověď.

Základním informacím o kognitivních přístupech, jakož i situaci dotazování byl na stránkách Naší společnosti již určitý prostor věnován [Vinopal 2004], nyní se můžeme z tohoto hlediska podrobněji podívat na některé fáze a aspekty získávání informací od respondentů dotazníkových šetření. Vzhledem k tomu, že průzkum veřejného mínění využívá v současné době prakticky výhradně tuto metodu, týká se téma analýzy situace dotazování bytostně také jeho a povahy jím získávaných údajů.

Kognitivní aspekty situace sběru dat jsou v rámci výzkumného procesu klíčovými tématy, byť donedávna za takové považovány nebyly [Sudman, Bradburn a Schwarz 1996: 7; Schwarz 1999: 65-66]. V současné době je stále zřejmější, že chyby a zkreslení, které těmito dveřmi do výzkumného procesu vstupují, jsou podobně závažné jako tradičně zkoumané oblasti výběrových chyb (jako například nemožnost kontaktovat určité skupiny, nebo záměrné odmítání účasti ve výzkumu skupinami jinými) a že je třeba se jimi seriózně zabývat.¹

Obecným rámcem zde je situace dotazování, která má tři základní složky:

1. interakční/komunikační
2. kognitivní
3. formální.

Interakční složka situace dotazování spočívá v kontaktu tazatele s respondentem, který se odehrává jak podle principů běžné komunikace [Grice 1975], tak také podle pravidel standardizovaného dotazování, která používání přirozených

principů komplikují [Schober 1999; Schaeffer a Maynard 1996; Fowler a Cannell 1996].

Kognitivní aspekty situace jsou ztělesněny psychologickými procesy, které na straně dotazované osoby (ale částečně také na straně tazatele) v průběhu rozhovoru probíhají. Spadají sem obecné psychologické koncepty tematiky zpracování informace a v rámci zodpovídání dotazů se týkají především fází porozumění, vyhledání příslušných informací v paměti, nalezení odpovědi a její přizpůsobení nabízeným možnostem [Tourangeau 1984; Schaeffer a Maynard 1996: 65; Sudman, Bradburn a Schwarz 1996: 15, 18].

Formální stránku situace tvoří objektivní skutečnosti, jako je především aranžmá situace dotazování, metoda sběru dat, tj. zda respondent odpovídá tazateli na otázky, nebo odpovědi do dotazníku zaznamenává sám, zda rozhovor probíhá v rámci osobního setkání, telefonicky, na chatu atp., zda dotazník, který dotazovaná osoba vyplňuje, má podobu formuláře papírového nebo elektronického, jaký je konkrétní design takového formuláře atp. [Groves 2004].

Je pochopitelné, že tyto tři složky od sebe nelze striktně oddělovat; například interakční aspekty nutně úzce souvisí se způsobem administrace dotazníku. Průběh kognitivních procesů na straně respondentů, a tedy v konečném důsledku jejich odpověď na výzkumnou otázku, přitom silně závisí jak na aspektech interakčních (např. způsobu komunikace tazatele), tak formálních (např. zda odpovědi nerušeně vyplňují sami do papírového dotazníku, nebo zda musejí na ulici ve spěchu odpovídat tazateli).

V několika člancích Naší společnosti počínaje tímto budou zpracovány jednotlivé fáze procesu zodpovídání dotazů respondenty dotazníkových šetření, budou analyzovány různé vlivy, které tyto procesy ovlivňují, a jejich možné důsledky pro podobu získaných odpovědí. V souvislosti s tím bude poukázáno na implikace pro praxi průzkumu veřejného mínění a budou uváděny některé konkrétní příklady. Série příspěvků by měla podrobně seznámit s hlubšími a ne běžně prezentovanými aspekty zkoumání veřejného mínění, poukázat na povahu jím získávaných dat a omezení, která z toho mohou plynout.

Mapování různorodých skutečností ovlivňujících proces zodpovídání bude vedeno po linii průběhu kognitivních procesů. (V aktuální stati bude pojednána (1) fáze interpretace otázky, v následujících pak okolnosti (2) vybavování potřebných informací z paměti, (3) rozhodování a konečně také fáze (4) formátování odpovědi do požadované podoby.) Při výkladu jednotlivých vlivů, které na respondentovo přemýšlení působí, však není možné stránky interakční a formální pominout, proto se v některých případech linie rozdělí například na případy otázek sledujících fakta a postoje, zvlášť budou uvedeny také okolnosti nezařaditelné snadno do zvoleného schématu. Konceptuálním rámcem tohoto přístupu je celkový kontext otázky, přičemž vliv kontextu položení dotazu na kognitivní procesy, a tím pádem na povahu získané odpovědi, se dá sledovat ve všech fázích procesu zpracování informace a projevuje se v různých podobách².

Interpretace otázky

Jedním z ústředních témat kognitivních přístupů je bezesporu problematika interpretace otázky respondentem, kolem které se ve větší či menší vzdálenosti obtáčí valná většina všech koncepcí a přístupů. Jednak jde o první fázi série kognitivních procesů vykonávaných při zodpovídání dotazu, na které proto do značné míry závisí veškeré další dění, jednak se na ní podstatným způsobem účastní jak stránka individuální, tak interpersonální. Jinými slovy, skutečnost, zda dotazovaný správně pochopí výzkumníkem zamýšlený smysl otázky, závisí jak na jeho vlastních myšlenkových procesech, tak na pravidlech komunikace a sociální interakce, které v rámci rozhovoru sdílí s tazatelem, nebo i na osobě tazatele samotného.

Kromě toho, že je interpretace z procesuálního hlediska fází první, je na druhé straně také fází chronicky neuzavřenou. Může probíhat paralelně s hledáním informací, rozhodováním nebo formátováním odpovědi, může být také zpětně průběhem těchto operací znovuotevřena. Tak například může být smysl otázky respondentem reinterpretován v důsledku neschopnosti nalézt v paměti údaje odpovídající původnímu pojetí, jako následek zjištění, že odpověď, která by odpovídala původní interpretaci, by obsahovala podstatnou část redundantních informací, nebo že nalezenou odpověď zkrátka nelze přizpůsobit schématu nabízených možností odpovědi.

Reprezentace otázky

Dimenzi „rozumění otázky“ lze vyjádřit pomocí psychologické kategorie mentální reprezentace [Sternberg 2002; Sedláková 2004]. Tu lze popsat jako určitou mentální představu zastupující v mysli jev, který momentálně není vnímán smysly. Například může jít o „obraz“ Petřínské rozhledny, který se ve čtenářově mysli objevil ve chvíli, kdy si ona dvě slova v této větě přečetl. Konkrétní podoba mentální reprezentace přitom může být u různých lidí různá s ohledem na to, jaké poznatky mají o objektu, který má být reprezentován (někdo si Petřínskou rozhlednu dokáže představit zcela přesně a do detailu, jiný si vybavuje jen její obrys, jinému se vybaví obraz Eifelovy věže). O reprezentaci poznatků přitom člověk může uvažovat jako o reálném objektu, tzn. že ji lze například „pozorovat“ (kde stojí, jak je asi vysoká, z čeho je vyrobená), a „hodnotit“ (zda se na své místo hodí, jestli má pěknou barvu, atp.). Men-

talní reprezentace se může vytvořit pro jakýkoli typ poznatků, přičemž základní rozlišení je možno vést mezi reprezentacemi znalostí deklarativních (tj. faktů - např. jak Petřínská rozhledna vypadá) a nedeklarativních (tj. procesů - např. jak se k ní nejrychleji dostat).

Také dotaz v rámci výzkumného rozhovoru vyvolá v mysli příjemce určitou mentální představu, která reprezentuje jeho podstatné aspekty. S ohledem na to, že představy lidí o použitých termínech, slovních spojeních nebo významu gramatických struktur mohou být odlišné, je mentální reprezentace otázky také její interpretací konkrétním respondentem. Podle Tourangeaua, Ripsa a Rasinskiho [2000: 25] se hlavní problémy s interpretací otázky, tj. vytvořením její mentální reprezentace, týkají tří prvků: gramatické struktury, sémantického významu a pragmatického účelu dotazu. Podoba těchto složek má zásadní vliv na to, zda respondent porozumí otázce (ale i dalším součástem dotazníku, jako např. pokynům k vyplňování) takovým způsobem, jaký očekává výzkumník.

S ohledem na tyto prvky lze v případě výzkumného dotazu rozlišit dva typy mentálních reprezentací [tamtéž: 31]: „reprezentace otázky“ (representation of the question) zahrnuje představu gramatické a logické struktury věty a také lexikální dimenze jednotlivých slov, tj. její formální stránky. „Reprezentace o otázce“ (representation about the question) se týká závěrů, které si o ní příjemce učiní na základě dalších momentálně dostupných informací (např. kontext dotazu a z něj usuzovaný účel), a týká se tedy její významové stránky.

Gramatické nedostatky otázek se objevují například u nejasných větných staveb, kdy respondent nemusí poznat, co je jádrem otázky, o kom má vypovídat atp. Typickým příkladem v českém jazyce je použití negací, které často činí smysl otázky nejasným: „Souhlasíte s tím, že bývalí spolupracovníci StB nemají zastávat vysoké funkce ve státní správě? Ano - Ne.“ Respondent si v takových situacích nemusí být jistý, zda odpověď „ne“ znamená nesouhlas tím, aby bývalí spolupracovníci vykonávali tyto funkce, anebo nesouhlas s výrokem, že bývalí příslušníci nemají zastávat jmenované funkce, a tedy vyjádření názoru, že je zastávat mohou.

Dalším nedostatkem může být dvojnásobnost formulace otázky. Například v otázce, zda respondent „souhlasí se zavedením a uplatňováním trestu smrti“, může mít velké problémy odpovědět ten, kdo se domnívá, že by trest smrti v právním řádu měl být obsažen jako odstrašující prvek, nesouhlasil by však s jeho uplatněním např. kvůli obavám z justičního omylu. Problematické jsou také otázky, které kladou velké nároky na pracovní paměť, tzn. používající například dlouhé věty, složitou větnou stavbu atp. Je velmi pravděpodobné, že po přečtení otázky „Kolikrát jste za posledních šest měsíců hovořil s lékařem kvůli Vaším zdravotním obtížím, ať už to byl Váš praktický lékař nebo specialista; neberte prosím v úvahu případy, kdy jste věc jen konzultoval se známým, který je lékařem.“ si respondent bude muset nechat celou větu zopakovat, neboť nedokáže v pozornosti udržet všechny aspekty komplikovaného zadání.

Sémantická rovina porozumění otázce se týká například vágních vyjádření. Kupříkladu u otázky „Slaví se ve Vaší rodině svátky?“ respondent nemůže vědět, jaké svátky jsou myšleny (zda narozeniny, jmeniny, státní svátky, nebo jen např. Vánoce), nemusí vědět, jak široký okruh lidí má považovat za rodinu (zda jen manžela a děti, také svoje rodiče, rodiče

partnerky, nebo dokonce tety a strýčky atd.), a také netuší, co je myšleno označením „slavit“ (poslat blahopřání, krátké rodinné setkání nebo celodenní oslava).

Zkreslení průběhu kognitivních procesů způsobí také předpoklady, které mohou být do znění otázky výzkumníkem záměrně vloženy jako prostředek upřesnění nebo podání podle něj klíčových informací. Například první věta v otázce „*V některých zemích není držení zbraní omezeno zákonem. Souhlasíte se zrušením omezení i v České republice?*“ vnáší do přemýšlení o držení zbraní v ČR argument, který by za normálních okolností člověku vůbec na mysl přijít nemusel. Je možné, že v důsledku toho budou namísto postoje k držení zbraní v odpovědích některých lidí zohledněny spíše emocionální reakce na úvodní vyjádření, a to ať už směrem „nemusíme dělat všechno, co dělají ostatní“, nebo opačným, že „když to tak mají jinde, asi na tom něco bude...“. Podobně bude vyjadřovaný postoj ovlivněn informací z otázky na souhlas s placením školného: „Souhlasíte nebo nesouhlasíte s tím, aby se na veřejných vysokých školách platilo školné, *pokud by studenti měli možnost získat na studium výhodné půjčky?*“

Takové předpoklady však bývají často nezamýšlené, ačkoli podobně definují význam otázky. Například označení něčeho jako „problém“ v otázce „Jak závažné jsou podle Vás následující *problémy* v současné české společnosti?: zdravotnictví, školství, kultura, domácí politika, zahraniční politika, korupce atd.“ povede k určitému kritickému pohledu i na oblasti, které podle respondenta vůbec žádný *problém* představovat nemusí.

Pragmatická rovina rozumění se pak dotýká zejména závěrů o smyslu, účelu a cíli otázky, které si respondenti vytvářejí na základě prozatímního smyslu otázky. Představy o tom, k čemu otázka slouží, proč se na ni tazatel ptá, proč se na ni ptá právě na tomto místě, proč nabízí právě tyto a ne jiné možnosti odpovědi atd., jsou odvozovány z kontextu rozhovoru, předcházejících dotazů, jednání tazatele, atd.

Každá otázka svou konkrétní formulací, významem a účelem otevírá prostor neurčitosti, který obsahuje soubor potenciálních odpovědí; a tedy také odpověď správnou [tamtéž: 27]. Zatímco reprezentace formálních aspektů otázky (of) je u většiny lidí totožná a prostor neurčitosti je tak jasný a jednotný, jakmile je otázka srozumitelná po gramatické, logické a lexikální stránce, reprezentace významových aspektů otázky (about) se může lišit u lidí disponujících různými souvisejícími informacemi, nebo také u jednoho člověka v různých situacích. Rozdíly v podobě tohoto druhu mentálních reprezentací otázky přitom mohou být zásadním problémem při získávání spolehlivých odpovědí a odkazují k tradičním dimenzím validity a reliability. Jednoduše řečeno může otázka jen stěží přinášet spolehlivé odpovědi, když si za ní každý představí něco jiného.

Podívejme se proto na následujících řádcích na některé vlivy a souvislosti, které při vytváření významové reprezentace otázky (tj. jinými slovy při interpretaci jejího smyslu) vstupují do hry.

Schéma a scénář

Z oblasti kognitivní psychologie pochází koncept, který lze použít při vysvětlení způsobu, jakým respondenti smysl otázky odvozují: schéma a jeho speciální druh, scénář [Sternberg 2002: 296-300].³

V obou případech jde o určité mentální struktury, v nichž jsou přehledným způsobem organizovány související objekty. Tak má například většina lidí nějaké osobní schéma pro pojem „věřící osoba“, v němž bude do jisté míry originálním způsobem zahrnuta a významově pospojována řada prvků, jako například atributy přisuzované věřícím lidem, jednotlivá náboženství, projevy náboženskosti atp. Oproti tomu scénář se projevuje spíše v procedurální podobě sledu událostí, které tvoří významový celek. Například scénář pro onemocnění chřipkou může zahrnovat prvky v podobě příčin nachlazení, příznaků, kroků podniknutých k vyléčení, léčebných postupů a známek vyléčení.

Ačkoli v běžném životě je existence schémat a scénářů velmi užitečná (patří do příručního balíku vědění, díky němuž nemusíme neustále znovu a znovu nalézat nová řešení/chápání opakujících se situací), může být kontraproduktivní pokud zasahuje do fáze získávání informací od respondentů výzkumu. Jednak jsou schémata, která mají různí lidé vytvořená např. pro „věřícího člověka“, trochu odlišná a odpověď na dotaz, zda je respondent věřící, případně kolik věřících osobně zná, je tak do značné míry ovlivněna podobou příslušného schématu u každého jednotlivce; jednak může respondent při zodpovídání dotazu zohlednit ty prvky vlastního schématu, na které ve skutečnosti není dotazován, nebo naopak neuvést relevantní skutečnosti, které do jeho osobního schématu nezapadají. Tak například je možné, že na otázku, kolikrát měl respondent za poslední rok chřipku, uvede pouze počet případů, kdy byl s chřipkou u lékaře, či dokonce pouze kolikrát se díky ní ocitl v pracovní neschopnosti, zatímco případy, kdy onemocněl přecházel, anebo si je odbyl přes víkend či dovolenou, neuvěde, neboť nezapadají do jeho scénáře „onemocnění chřipkou“.

Do kategorie schématu lze zařadit i širokou oblast porozumění termínům použitým ve formulacích otázek. Odhlédneme-li od krajní alternativy, kdy respondent některým výrazům nerozumí vůbec, pak způsob jeho porozumění jednotlivým slovům a tedy i vliv, jaké toto porozumění má na jeho odpověď, je záležitostí schématu, které si pod ním představí, jinak řečeno otázkou referenčního rámce, do něhož je způsobem vnímání daného termínu uveden.

Příkladem důležitosti schématu použitého při interpretaci otázky, a zároveň všeobecné kontextové podmíněnosti vyjadřovaných postojů, je experiment, který byl proveden v rámci pravidelného omnibusového šetření CVVM SOÚ AV ČR.⁴ Výzkum se týkal postoje veřejnosti k účasti České republiky na vojenské operaci v Iráku (vojenské nemocnice, protichemické jednotky a dopravního letadla) a sledoval, zda se budou postoje lišit v případě, kdy bude tato účast označena jako „poskytnutí“, oproti situaci, kdy ponese označení „nasazení“. Předpokládal jsem, že i když v principu se obě skupiny respondentů vyslovují ke stejné věci (účast ČR na vojenské akci v Iráku), rozdílné referenční rámce, které evokují výrazy, jimiž je označena, budou jejich odpovědi diferencovat.

Výsledky split-sample experimentu s celkovým počtem 1110 dotázaných dávají této hypotéze za pravdu, neboť rozdíly mezi skupinami jsou statisticky významné. Absolutně činí rozdíl 9 procentních bodů, o kterých je více souhlasících s „poskytnutím“ vojenské nemocnice oproti těm, kteří souhlasí s jejím „nasazením.“ Je velmi pravděpodobné, že každý z termínů vyvolává v myslích respondentů jiné konotace, navozuje

odlišné referenční rámce a scénáře. Zatímco „nasazení“ asociuje nutnost vlastní angažovanosti, aktivity a také odpovědnosti, „poskytnutí“ vyvolává dojem pasivity: aktivitu, stejně jako odpovědnost, přebírá ten, komu se daná služba poskytuje. Aplikace takto rozdílných scénářů na reprezentaci cílového objektu (účast ČR na vojenské akci v Iráku) pak přináší i rozdílné výsledky při sledování postojů k tomuto objektu.⁵

Použití split-sample experimentů při odhalování odlišných interpretací otázky je ostatně poměrně běžným přístupem. Klasickým učebnicovým příkladem je položení dvou ekvivalentních otázek s odlišným směrem hodnocení, jak učinili Schuman a Presser [1981: 281]. Tolerance americké veřejnosti se ukázala být značně odlišná v případě, kdy se vyslovovala k tomu, zda by „...Spojené Státy měly zakázat veřejné projevy ve prospěch komunismu“, anebo když hodnotila výrok, že by „...Spojené státy měly povolit veřejné projevy ve prospěch komunismu.“ Předností tohoto typu experimentu je možnost získat kvantitativní a přitom reprezentativní výsledky, nevýhodou naopak nemožnost zachytit zdroje a povahu odlišných interpretací. Empirické doklady faktu, že lidé vnímají nejednoznačné objekty v souladu s jejich předchozí definicí či pojmenováním, podávají konečně také četné psychologické experimenty studující mentální reprezentace [Sternberg 2002: 254-255].

Priming

Blízko ke kategorii efektů kontextu má na úrovni interpretace otázky také psychologická koncepce primingu, neboli usnadnění zpracování určitého druhu podnětů díky předchozímu předvedení podnětů stejných nebo podobných [Sternberg

2002: 91, 307]. Buď se projevuje tak, že osoby snáze rozpoznávají podněty, jejichž působení byly vystaveny krátce předtím, nebo tak, že referenční rámec vyvolaný předchozím vystavením pozorovaná osoba použije i pro podnět následující, ačkoli ten je již odlišný. Psychologické vysvětlení primingu odkazuje především na zvýšenou aktivaci mentálních drah příslušejících danému podnětu. Ta přetrvává ještě určitou dobu po jeho odstranění a ovlivňuje tak kognitivní zpracování informací o podnětech následujících [Sternberg 2002: 307-308].

Důležitou vlastností primingu je to, že často působí na nevědomé úrovni. Pokusné osoby či respondenti si tím pádem ve chvíli zodpovídání dotazu většinou neuvědomují, že jejich uvažování je přednastaveno určitým směrem, například povahou předcházejících položek v dotazníku. Proto se může stát, že po sérii otázek na důvěru ústavním institucím budou respondenti posuzovat vlastní spokojenost s politickou situací především v kontextu důvěry (a nikoli v kontextu např. spokojenosti s dosaženými výsledky), aniž by si byli tohoto přednastavení svého uvažování vědomi.

Jak bylo poznamenáno v úvodu, interpretace otázky je chronicky neuzavřenou fází procesu zodpovídání. Respondenti její smysl reinterpetují pod dojmem dostupnosti a povahy informací vybavovaných z paměti, rozhodování o správné odpovědi i schopnosti převést ji pak na některou z nabízených možností. Ačkoli tedy základní prvky této fáze byly v podobě mentálních reprezentací, schémat a scénářů nebo primingu probrány, další aspekty se objeví v příspěvcích, které budou mapovat následující fáze procesu zodpovídání otázek v dotazníkovém šetření.

literatura

- Fowler, Floyd Jackson Jr., Charles F. Cannell 1996. „Using Behavioral Coding to Identify Cognitive Problems with Survey Questions.“ Pp. 15-36 in Norbert Schwarz, Seymour Sudman (eds.). *Answering questions. Methodology for Determining Cognitive and Communicative Processes in Survey Research*. San Francisco: Jossey-Bass Publisher.
- Grice, Paul H. 1975. „Logic and Conversation.“ Pp. 41-58 in Peter Cole, Jerry Morgan (eds.). *Syntax and Semantic: 3. Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Groves, Robert M. 2004. *Survey Error and Survey Costs*. New Jersey: Wiley.
- O' Muirheartaigh, Colm 1999. „CASM: Successes, Failures, and Potential.“ Pp. 39-61 in Monroe G. Sirken, Douglas J. Hermann, Susan Schechter, Norbert Schwarz, Judith M. Tanur, Roger Tourangeau (eds.). *Cognition and Survey Research*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Sedláková, Miluše 2004. *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie. Mentální reprezentace a mentální modely*. Praha: Grada Publishing.
- Schaeffer, Nora Cate, Douglas W. Maynard. 1996. „From Paradigm to Prototype and Back Again.“ Pp. 65-88 in Norbert Schwarz, Seymour Sudman (eds.). *Answering questions. Methodology for Determining Cognitive and Communicative Processes in Survey Research*. San Francisco: Jossey-Bass Publisher.
- Schober, Michael, F. 1999. „Making Sense of Questions: An Interactional Approach.“ Pp. 77-93 in Monroe G. Sirken, Douglas J. Hermann, Susan Schechter, Norbert Schwarz, Judith M. Tanur, Roger Tourangeau (eds.). *Cognition and Survey Research*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Schuman, Howard, Stanley, Presser 1981. *Questions and Answers in Attitude Surveys*. Orlando: Academic Press.
- Schwarz, Norbert 1999. „Cognitive Research into Survey Measurement: Its Influence on Survey Methodology and Cognitive Theory.“ Pp. 65-75 in Monroe G. Sirken, Douglas J. Hermann, Susan Schechter, Norbert Schwarz, Judith M. Tanur, Roger Tourangeau (eds.). *Cognition and Survey Research*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Sternberg, Robert J. 2002. *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál.
- Sudman, Seymour, Norman M. Bradburn, Norbert Schwarz (eds.) 1996: *Thinking About Answers. The Application of Cognitive Processes to Survey Methodology*. San Francisco: Jossey-Bass Publisher.
- Tourangeau, Roger 1984. „Cognitive Science and Survey

Methods." Pp. 73-100 in Thomas B. Jabine, Miron L. Straf, Judith M. Tanur, Roger Tourangeau (eds.). *Cognitive Aspects of Survey Methodology: Building a Bridge Between Disciplines*. Washington, DC: National Academy Press.

Tourangeau, Roger 1999. „Context Effects on Answers to Attitude Questions.“ Pp. 111-131 in Monroe G. Sirken, Douglas J. Hermann, Susan Schechter, Norbert Schwarz, Judith

M. Tanur, Roger Tourangeau (eds.). *Cognition and Survey Research*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Tourangeau, Roger, Lance J. Rips, Kenneth Rasinski 2000. *The Psychology of Survey Response*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vinopal, Jiří 2004. „Neznámý výzkum: Mezi přípravou a vyhodnocením.“ *Naše společnost* 2 (2): 15-17.

poznámky

* Text vznikl s podporou grantu IAA700280702 GA AV ČR.

¹ Obsáhlé zpracování výzkumného procesu jako série jednotlivých druhů chyb, analýzu jejich vlivu na kvalitu výzkumu a nákladů na jejich redukci provádí Groves [2004], stručněji k tomuto druhu chyb například Tourangeau [1999: 177] nebo O'Muirheartaigh [1999].

² Viz například Sudman, Bradburn a Schwarz [1996: 80-99], podrobně o případě postojových otázek viz Tourangeau [1999: 111-131].

³ Schémata a scénáře mají k mentálním reprezentacím velmi blízko, svým způsobem jde o odlišné modality téhož. Mentální reprezentace je termín používaný při studiu lidského vnímání a označuje aktuální mentální obraz určitého jevu. Schéma a scénář jsou koncepty užívané v rámci studia paměti a označují dlouhodobější mentální struktury – obvyklé představy člověka o daném jevu. Konkrétní schéma nebo scénář, který je vyvolán z paměti, se v myslu aktuálně prezentuje jako mentální reprezentace, aktuální mentální reprezentace objektu může být naopak uložena do paměti v podobě schématu nebo scénáře.

⁴ Výzkum CVVM SOÚ AV ČR Naše společnost, březen 2003, otázka PM.9.

⁵ U následujících položek baterie (protichemická jednotka a vojenské letadlo) již nejsou rozdíly tak výrazné (dosahují jen 5, resp. 6 procentních bodů), což lze vysvětlit formátem otázky. Poněvadž šlo o baterii se třemi položkami, tazatelé přečetli zadání otázky pouze jednou na začátku a po získání odpovědi na první položku (vojenská nemocnice) pokračovali přečtením další položky (protichemická jednotka), bez opakování celého zadání dotazu. Označení „nasazení“ resp. „poskytnutí“ tak již před dalšími dvěma položkami baterie explicitně nezaznělo, což mohlo oslabit jeho vliv. Takovéto oslabení vlivu kontextu odpovídá i závěrům Sudmana, Bradburna a Schwarze [1996: 120 - 123], týkajících se redukce efektů přizpůsobení a kontrastu. Vložení neutrální položky mezi kontextovou a cílovou otázku podle jejich závěrů dokáže často oba efekty zcela eliminovat či alespoň snížit, čímž lze tento kontextuální zdroj ovlivnění redukovat.

Jiří Vinopal vede Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR, v.v.i. V roce 2001 dokončil magisterský program sociologie na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, kde v současné době pokračuje postgraduálním studiem a současně tamtéž vyučuje metody a techniky sociologického výzkumu. Odborně se zaměřuje na oblast metodologie sociologických výzkumů, zejména na využívání kognitivních přístupů při konstrukci výzkumných nástrojů.

Lze ho kontaktovat na adrese: jiri.vinopal@soc.cas.cz

Sociální a demografický profil voličského zázemí českých politických stran*

Daniel Kunštát

The social and demographic Profile of the electoral Background of the Czech political Parties

Abstract: The aim of this article is to signify the profile of the Czech political parties from the point of view of their voters and with reference to some fundamental determinants of voting behaviour. Text tries to apply the theoretic bases and empirical research to the current Czech party system. Consequently, the author notices the social approach to the parties and party system functioning or more precisely to the social cleavage affecting the key individuals and identifying the formative processes of this system.

Keywords: czech political parties, electoral background, socio-demographic characteristic

Otázky „kdo?“ a „proč?“ volí tu či onu stranu představují jednu z nejfrekventovanějších oblastí sociologie politiky. Ba co více, často jsou zároveň předmětem velkého zájmu široké veřejnosti a médií. Cílem této stati je naznačit profil českých politických stran takřkajíc „zvenčí“, vně instituce, z hlediska jejich voličů a s ohledem na některé podstatné determinanty volebního chování. Text aplikuje teoretická východiska za pomoci empirického výzkumu na podmínky českého stranického

ského systému. V této souvislosti zejména upírá pozornost na sociální pojetí fungování stran i stranických systémů, resp. na sociální štěpení ovlivňující působení klíčových aktérů politického systému (stran) a identifikující jeho formativní body a procesy.

Osou takto pojatého výkladu českého stranického systému je pokus o syntézu širokého teoretického instrumentária soudobé politologie a sociologie – v první řadě rokkanovské

